

תפקידה ההיסטורי של ההתיישבות היהודית ברוסיה

בתולדות עם ישראל בגולה יחידה ומיוחדת היא פרשת ההתיישבות החקלאית של יהודים ברוסיה, שעל מושבותיה, מפעליה, תלאותיה והשגיה יסופר בספר זה, הן בפרקים ההיסטוריים והן בפרקי ההווי והזכרונות של בניה ומוקירי זכרה. אולם, חשיבותה ההיסטורית של ההתיישבות זו היא בעיקר בכך שמראשיתה, כשמונים שנה לפני התעוררותה של תנועת חיבת-ציון וכמעט מאה שנה לפני הופעתו של הרצל בקונגרסים הציוניים, שימשה כעין אב-טיפוס ומקור השראה לכל האישים והמוסדות והתנועות החברתיות שיזמו והקימו מפעלי ההתיישבות חקלאית בארצות שונות בגולה, במקביל למפעלי ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל.

שונים הם המפעלים והנסיונות של שיבת יהודים לחיי-כפר ולחקלאות בארצות הגולה ושונה גורלן של התוכניות השונות, הן אשר בוצעו, והן אשר לא הגיעו לשלב הביצוע בדורות האחרונים. אך הגדול מכולם, בהיקפו ובעוז רוחו, היה, בלי ספק, מפעלו של הבאָרון הירש בארגנטינה, אשר התכוון לגאול את יהודי רוסיה ממצוקתם ע"י העברתם לארץ חופשית ורחבת-ידיים, בה ניתן להם להתיישב כחקלאים. חזונו של הבאָרון הירש היה גדול ונועז אולם עושי-דברו ופקידו לא היו שותפים לחזונו; הם היו פקידים של צדקה וחברה פילאנטרופית, אשר התזייסו למתיישבים בבון, בספקנות ובחומרה יתרה (בדומה ליחסם של פקידי הבאָרון רוטשילד לאנשי המושבות הראשונות בארץ ישראל באותה תקופה). מתוך כוונה ברורה להחיש את תהליך טמיעתם של המתישבים בארץ החדשה רכשה חברת י.ק.א. בארגנטינה 6 מיליון דונאמים שהיו פזורים על פני אזורים רבים, שמנעו ריכוזם של המתישבים.

אך למרות המגמות החסלניות של הפקידות הקיף מפעל זה, כבר בראשית המאה ה-20, קרוב ל-4000 משפחות או 30 אלף נפש. בצמוד להתיישבות ואיתה, צמחה תנועת הקואופראציה לשיווק ולהספקה; נוסדו באנקים עממיים ואגודות-אשראי אשר רוכזו בברית „האחוה החקלאית“ (פראַטרנידאַד אַגראַריה), שהיתה מעין מרכז חקלאי. כמו כן הוקמה חברה מיוחדת לפיתוח החקלאות היהודית (פּורמנטה אַגראַריה), והעיקר שהורגשה במפעל זה אווירה יהודית אמיתית. אולם כבר בשנים שלפני מלחמת-העולם הראשונה החל תהליך הנהירה

מן הכפר אל העיר" גם במושבות היהודיות בארגנטינה. היה זה אסנם תהליך איטי, אך בלתי־פוסק. הדור הצעיר שגדל במושבות לא עמד בפני כוחה המוסך של בואנוס־אייירס. המפעל לא הוסיף לגדול. אדמות העובים נמכרו ל־סאינמ־יהודים ולמעשה נותרו בעלי העדרים של בקר לבשר, ואף מהם לא מעטים המנהלים את משקיהם ממקום מושבם בעיר... (ודאי שגורם הרווחיות הדלה של החקלאות קבע בהרבה את תהליך העזיבה, וגם היו אשר טענו כי לא נוצר קשר נפשי בין האיכר היהודי לבין אדמתו, ושלא היתה כל אידיאולוגיה לאומית בהתיישבות זו). וכך איבדו גם מעט המושבות שנשארו את אופיינן היהודי, ומפעל ההתיישבות שהתקיים למעלה מיובל ומחצית היובל, מתפורר בימינו, לא בתוקף מאורעות פוליטיים ולא ע"י לחץ מבחוץ, אלא מעצמו כחלק מתהליך האורבאניזציה באותה מדינה.

בהקשר לעניינינו, יש לציין שהיסוד למפעל ההתיישבות היהודית בארגנטינה בשנת 1889 הונח ע"י מתיישבים מיוצאי קאמניץ־פודולסק וסביבותיה, אזור הקרוב מאד למושבות היהודיות בחרסון וביקטרינוסלאב, ואין ספק בכך שהליכתם של ראשונים אלה לחקלאות הושפעה מהדוגמה של החקלאים במושבות הוותיקות ברוסיה.

אחר היה גורלה של ההתיישבות היהודית בארצות־הברית באותה תקופה. התיישבות זו החלה והמשיכה ללא התערבות של שלטונות, ובמידה מסוימת, גם בלי סיוע רציני מצד גורמים ציבוריים.

יוזמיה ומחולליה בראשית שנות השמונים אף הם מהגרים מרוסיה, שרבים מהם הושפעו מתנועת "עם־עולם", אשר קמה במקביל לתנועת ביל"ו, אלא שדגלה בהגירה והתיישבות חקלאית באמריקה ולא בא"י. המושבה היהודית הראשונה בארה"ב — "אי סיציליה" במדינת לואיזיאנה, — נוסדה ע"י קבוצת צעירים מיאליסבאטגראד, שהיתה תחת השפעת "עם־עולם", ונתקבלה באהדה רבה בציבור האמריקאני, אף כי לא החזיקה מעמד זמן רב בתנאי האקלים הקשים של מדינת הדרום. כן לא ארכו זמן רב הנסיונות האחרים של "ניו־אודיסה" ו"בית־לחם יהודה" — אף הן מושבות חקלאיות של יוצאי דרום־רוסיה. תנועת "עם־עולם" הקימה בארה"ב שבע מושבות: כרמיה, כרמל, מונטיפיורי, לאסקר, גלעד, טורו, ליסר — וכן אפשר לצרף אליהן גם את אודיסה־החדשה. בסך־הכול ידוע לנו על 25 מושבות שנוסדו באותן השנים, ושלא התקיימו זמן רב; ואולם המעניין הוא שכמעט כל מייסדיהן של אלו היו יוצאי רוסיה, ויש יסוד להניח שהושפעו לא במעט מדוגמת מושבות־האם של החקלאות היהודית בארץ מוצאם.

לצידם של המפעלים הגדולים היו גם הנסיונות הקטנים והפחות נוצזים,

בפולין, ליטא, ביסאראביה, בראזיל, אורוגוואי וסאן-דומינגו. היו גם תוכניות שלא הגיעו לשלב הביצוע, כגון "תכנית-אוגנדה" המפורסמת, שעוררה פולמוס חריף וויכוחים סוערים בתנועה הציונית בראשית המאה העשרים. כמרכז, תוכננו מפעלים גם באנגליה, באקוואדור, באוסטרליה ועוד. מבין מפעלים אלה היו שהתקיימו זמן יותר ממושך, והיו בהן תופעות של חלוציות וגבורה, אך לא נותרו כיישובי-קבע של יהודים. אך משוכנעים אנו כי אב־טיפוס, דוגמה ומופת לכל הנסיונות המעניינים הללו שימשו, ברוב המקרים, המושבות החקלאיות היהודיות ברוסיה שסללו דרך והולידו ממשיכים בארצות-תפוצה אחרות. ועוד יצויין, שכל המושבות בתפוצות חוסלו, אם מסיבות אוביאקטיביות, ואם סוביאקטיביות ע"י המתיישבים עצמם, ואילו ההתיישבות החקלאית של היהודים ברוסיה המשיכה להתקיים כמעט קרוב למאה וחמישים שנה ולא חוסלה, עד אשר עלה עליה הכורת האכזרי והאויב הנמהר מבחוז.

התיישבות זו היא גם אשר תרמה מכוחה והשפיעה על ראשית תקומתה של ההתיישבות הלאומית בא"י, בעלייה השנייה, ויותר מזה בעלייה השלישית. אותם מאה וחמישים יוצאי המושבות היהודיות ברוסיה החיים כיום בישראל ורובם ממשיכים בחקלאות במושבים ובקיבוצים, ומהם אף בתפקידים אחראיים בחברה ובמדינה, הם עדות חיה לתרומה זו.

והנה קמה עתה, בשנה ה־160 לייסודן של המושבות הראשונות, קבוצה סבני הדור החמישי לראשוני המתיישבים, מאלה שילדותם ונעוריהם שזורים במעשי קודמיהם, ויוזמו מפעל הנצחה זה, בצורת ספר על כפרי-מולדתם, והם גם של כולנו. הם גם אשר כתבו דפים רבים בספר זה, לא כסופרים, כי אם כבניהם, נכדיהם וניניהם של בוקרים ויוגבים, חלוצים, ומפלסי-דרך.

איני יודע במה זכיתי, שבחרו בי להיות להם איש-עצה (שמא בזכות קשרי עם אנשי אותן המושבות בראשית דרכי ברוסיה), אך התרשמתי עמוקות מהשיחה הראשונה איתם, וקיבלתי, ללא ויכוח, את הזמנתם הנדיבה לחבר דברי-הקדמה לספר. אולם כאשר התחלתי לקרוא את אשר כתבו הם, ומדי חשבי על דברי-הפתיחה שלי, הרגשתי כעין סערה מתחוללת במעמקי נפשי ונמצאתי במבוכה גדולה. מנגד עיני לא סרה תמונת בלהות של בית-קברות עצום ומצבות, מצבות בו והן אחוזות-אש; ומתוך הלהבות מזהירים השמות: שדה-מנוחה הגדולה ובצידה שדה-מנוחה הקטנה; נהר-טוב הגדולה ולידה נהר-טוב הקטנה, יפיי-נהר, יוראילבקה ודוברויה; נובופולטאבקה ובוברובי-קוט, סהיידק ואינגולץ ומזור, ועוד שמות יקרים וקרובים ללב.

ועד רואה אני אש ומאכלת, נשק שנאת-חינם, זדון ורשע, וידיים צמאות-דם, אשר כילו והכריתו, הרסו והשמידו, מפעל רבי-הוד של חמישה דורות חלוצים ויזמים יהודים, אשר שימשו מופת למליוני יהודים ברוסיה ובעולם כולו.

ובקראי שוב את רשימותיהם של בני המושבות הרוויות דמע, יגון וגעגועים להוריהם, אחיהם ואחיותיהם, אשר הועלו על המוקד, רואה אני אותם כראות גוילי-אש.

נתחנח בכך שגוילי-אש אלה הפכו לאש-תמיד ולנר תמיד, אשר לא יכבה. מאה וחמישים שנות עמל חקלאי ויצירה חקלאית במושבות היהודיות ברוסיה לא לשוא היו, כי לאורן התחנכו דורות לחיי-עמל, לאהבת-האדמה ולאהבת-האדם; הן אשר שימשו שער-כבוד למפעל ההתיישבות הציונית בארץ-ישראל. מאה וחמישים בני המושבות אשר הצליחו לעלות לישראל ולהאחו בה זכו לשמש מדריכים לרבים אשר התיישבו עמיהם בקיבוצים ובמושבים ובכך הקלו חבלי-קליטתם בחקלאות. הם, בניהם וצאצאיהם בדורות הבאים ידעו לשמור בלבותיהם את זכר פעלם המזהיר של אבותיהם בגולת רוסיה. ועם ספר זה לנגד עיניהם, דור לדור יביע אומר. יהא זה ספר היוחסין לבנים, ספר הזכרון לאבותיהם ולדורות הבאים — פרקי-אבות. גם החוקר והמעייין, הקורא והלומד ימצאו בספר זה דפים ופרקים מדבריי-מיהעם-היהודי, פרקים של יגון, ופורענות. אולם גם פרקים של התעלות, תרבות ומעש.

ובזאת יתגדל ויתקדש שמה של המושבה החקלאית היהודית ברוסיה.

חיים הלפרין